

PIERRE VILAR, *Pensar històricament. Reflexions i records*. València, Eliseu Climent ed., 1995.

EL JO I LES SEUES PERTINENCES?

«...il serait bon que tout historien se demandât si le fait de se lancer dans un travail historique n'est pas pour lui une certaine façon d'écrire ses Souvenirs d'enfance et de jeunesse [...]. Cette pratique est infiniment plus stimulante pour les lecteurs que le discours fermé sur lui-même et autosuffisant de l'histoire qui se présente comme achevée et se préoccupe davantage de masquer ses faiblesses que de faire l'aveu sincère de ses lacunes.»

Guy BOURDÉ et Hervé MARTIN, *Les écoles historiques*

L'historiador francès Pierre Vilar, que és conegut i admirat en una Catalunya a la qual ha retut antic tribut i fidel dedicació, acaba de fer els noranta anys. Aquest fet seria motiu d'una completa i feliç celebració si no fos per la dolença visual que pateix des de fa uns quants anys i que li impedeix d'escriure. Per alleujar aquesta malastrugança, per encarar-s'hi, i també per festejar aquest aniversari, alguns dels seus amics, particularment l'editor valencià Eliseu Climent i la professora catalana Rosa Congost, s'han conjurat. El resultat ha estat un volum de records, de reflexió i d'homenatge, un volum que és alhora un lenitiu i un present, un volum que és el testimoniatge d'un lliurament obstinat a la investigació i a l'admiració per Catalunya.

Per això mateix, pel tipus d'obra que és, el llibre de Pierre Vilar oposa dificultats a un escrutini crític: sobretot pels afectes amb què és revestit. Vull dir que cal reconèixer els sentiments de simpatia per un investigador rigorós i aplicat, el pesar que ens provoca el revés injust que la natura li ha infligit, l'amistat i el calor humà, a la fi, de què es nodreix la seua figura. Però, alhora, hem d'admetre que aquests afectes són una càrrega emotiva que condiciona la seua recepció i el nostre judici, un judici que, tot i ser sobre un volum de caire autobiogràfic, és finalment sobre la vida mateixa. Aquests sentiments són qualitats humanes, dels quals no podem ni volem prescindir, però, com també hem de concedir, no són virtuts cognoscitives: no són troballes sobre les quals convinga pronunciar-se. M'abstindré, doncs, de la celebració emotiva, la lògica retributiva de la qual entenc, i en prescindesc per emprendre un altre tipus d'escrutini.

En aquest sentit, aquest llibre, la seua composició i, també, algunes de les idees que conté no m'han convençut o, fins i tot, m'han desagradat. No hi ha jactància per la meua part: no hi hem de veure l'arrogància o la rebel·lió ritual i generacional d'un jove historiador —com més va menys, ai las!— davant un dels seus majors; hi hem de veure més aviat l'exercici crític d'un lector que, precisament perquè no se sent gaire pròxim als pressupòsits de Vilar i precisament perquè li guarda respecte, li exigeix alhora seny en les seues anàlisis i profunditat en les seues remembrances. Vegem-ne, doncs, la composició i els resultats.

Què és una obra?

La primera part —intitulada *El comú i el sagrat. Reflexions teòriques*— correspon a un text inacabat i inèdit, un text que Pierre Vilar estava redactant el 1991, tot just quan els seus problemes de vista es van agreujar. L'estil conserva la forma provisional d'un esborrany, l'evocació personal, la inserció del jo en el relat mateix i un cert to de lleugeresa assagística, bastant allunyat del llenguatge transparent darrere del qual se solen parapejar tants historiadors. *El comú i el sagrat* és, a la fi, un intent de reflexió teòrica sobre la identitat nacional en el moment històric de la Gran Guerra, en vigílies del 1914, un intent d'indagació sobre les

pertinences comunitàries i sobre la sacralització política de les fidelitats patriòtiques, particularment evidents per al *citoyen* Vilar. Per desenvolupar aquest argument, el nostre historiador es recolza en alguns pensadors contemporanis, pensadors que són, alhora, símptomes del seu propi temps i clarividents o inquietants intèrprets de la seua època: entre altres, Durkheim, Tönnies, Le Bon i Freud. Doncs bé, el resultat d'aquesta reflexió no és completament satisfactori, si més no des del meu punt de vista. I això per dues raons: una de caire extravilarià, és a dir, per compartir-la Vilar amb la generació intel·lectual d'historiadors a què s'adhereix; i l'altra d'individual, característica d'una manera de fer, d'una manera d'acarar el tema en aquest llibre.

La primera raó és la que fa referència a allò que Vilar denomina les *pertinences*, seu comunitària dels atavismes, de les fidelitats inextirpables i dels lligams. En aquest punt, la tesi de Vilar és ambigua, perquè, mentre que d'una banda descriu i denuncia el bel·licisme criminal i la sacralització guerrera de les pertinences nacionals que es desfermen al voltant del 1914, de l'altra sembla acceptar com a inevitable, essencial i fins i tot desitjable la definició individual a partir d'aquestes mateixes pertinences. Aquest últim argument és justament allò que més es repetirà en la segona part del llibre i la consciència ambivalent d'aquest fet l'apreciarà en la diferència catalana. Però, si ens prenem seriosament la idea de pertinença, que és una tesi antiindividualista, hem d'admetre que no és solament de fidelitat comunitària del que parlem: és també en Vilar, en els anomenats durkheimians, en certs marxistes continentals i en uns altres col·legues de la tradició d'*Annales*, el pes estructural que doblega la voluntat, la resistència històrica contrària a —o debelladora de— l'acció.

Enfront d'aquesta manera de plantejar les coses, davant aquest antiindividualisme, cal preguntar-se per l'autonomia i per la responsabilitat del subjecte, aspectes aquests als quals l'humanisme sartríà no renuncia, sobre els quals el liberalisme d'Isaiah Berlin postula la seua centralitat, sobre els quals un marxista com E.P. Thompson es va pronunciar amb seny i dels quals l'escola històrica francesa pròxima a Braudel es desentén. Recordeu com acabava el *Mediterráneo* reeditat als anys seixanta? «Per tot plegat, quan pense en l'home individual, sempre propendesc a imaginar-me'l presoner d'un destí sobre el qual amb prou feines no pot exercir cap influx, tancat en un paisatge que s'estén davant i darrere seu en aquestes perspectives infinites que hem denominat de la *llarga durada*.» Admet el desgrat que em provoquen el contingut i la forma de defensar aquest argument. Una cosa coincident, i en termes semblants, sosté i ha sostingut Vilar, tot just per la comuna herència durkheimiana i antiindividualista de la qual tots dos participen, aquesta herència que insisteix en els components coercitius i inevitables que exhaureixen l'acció humana, que l'expliquen externament sense referències intencionals i sense «fastiguejants» avaluacions morals.

El segon càrrec a imputar a aquesta part del llibre de Vilar té a veure més amb un biaix particular que no pas amb un tret d'escola, i es refereix als tractaments teòrics que Vilar manté amb Durkheim, amb Tönnies, amb Le Bon i amb Freud. El lector que els ignore i que vulga fer-se una idea justa del que sosté sobre la comunitat, sobre la sacralització i sobre les masses, no podrà obtenir-la de l'enfocament vilarià. Per quina raó? Perquè les referències aportades per l'historiador són anecdòtiques i poc informatives. Sí, per contra, és un altre tipus de lector, un lector avesat, aquests tractaments se li revelen poc productius, confusos i poc rellevants. Per això, l'apèndix que la professora Congost afegeix al final com a apunt informatiu és tan extens, tan torrencial i tan copiosament erudit: ha de completar allò que un text ben acabat no hauria de menester.

Si es tracta d'això, és a dir, si ho justifiquem com un text inacabat, si només és un esborrany, ens podem demanar llavors per l'oportunitat de la seua publicació. Ben cert que hi ha vestigis del millor Pierre Vilar, però hi ha també improvisació i desordre expositiu. Fa anys, Michel Foucault s'interrogava sobre què designem amb la categoria d'*autor*, però s'interrogava també sobre un *a priori* suposadament incontrovertible que hi és a prop: el de la noció d'*obra*. Un esborrany, unes notes marginals, un text inacabat, etcètera, són obra?, pertanyen a allò que els editors anomenarien les *obres completes*? Des del meu punt de vista, el text que serveix de pòrtic a aquest llibre no millora el que Vilar mateix ja havia dit anteriorment sobre

aquestes pertinences, pertinences sobre les quals tornarà una vegada i una altra. Encara més, en aquesta part, l'autor presenta un argument discutible i la seua escriptura, anterior al revés punitiu que la natura li infligeix, té alguna cosa de la indisciplina pròpia de l'esborrany i de la digressió.

El pacte autobiogràfic

La segona part del volum —intitulada *Història i identitat. Una experiència*— és d'una altra índole: és transcripció d'una intervenció oral efectuada per l'historiador entre els mesos de maig i juny del 1994. Ben cert que no és un exercici convencional d'història oral, no és fruit d'una entrevista amb el guió elaborat prèviament i després pactat, no és tampoc una recordació de tota una vida: són, per contra, unes pàgines que naixen de les respostes donades per Pierre Vilar a un qüestionari concebut per ell mateix per explicar-se la seua pròpia relació històrica amb l'estalinisme i que es pren com una pauta per a la composició d'aquest llibre dictat. És per això que s'han d'entendre com un exercici de memòria, un esforç evocador que abraçaria una part de la vida pública i privada del futur historiador des de la conjuntura bèl·lica del 1914 fins a la fi de la Segona Guerra Mundial. No hi ha dubte que aquesta és la part més important del llibre, la que, en ser la més extensa, acaba per donar-li forma i gènere.

Amb quin gènere es podria identificar, per tant? Almenys en allò que fa a aquesta part, es tractaria d'un volum de records i de reflexions, d'evocació i d'avaluació. Es tractaria d'un volum en què *principalment* allò que conté és introspecció autobiogràfica. Ens trobem, doncs, en paraules de Philippe Lejeune, davant un «relat retrospectiu en prosa que una persona real fa de la seua pròpia existència, en què l'èmfasi el posa —afegeix en *Le pacte autobiographique*— en la seua vida individual i, en particular, en la història de la seua personalitat». Seria així un llibre en què, perquè pertany al gènere de la memòria, l'autor esdevé signe referencial de la seua escriptura i manté un tracte amb la veritat i amb el lector basat en allò que Lejeune va denominar el pacte autobiogràfic. Aquest pacte seria una mena de contracte fiduciari en virtut del qual els lectors accepten la fidelitat i l'autenticitat, la semblança i la identitat de qui parla de si mateix. Com afegia G. Genette en *Figures III*, la forma comuna d'aquests relats és aquella en què es dona una identitat entre l'autor empíric, el narrador de l'evocació i el personatge que protagonitza els fets. Són, en les seues pròpies paraules, narracions autodiegètiques, narracions en què la primera persona del relat acredita aquella identitat.

Per les convencions pròpies d'aquest gènere i per la noció mateixa d'individualitat de què participem, tendim a acceptar l'evidència de l'autobiografia, a identificar-la com un *a priori* que no es qüestiona. Tot i amb tot, no hi ha res d'evident ni de natural en aquesta operació: les autoinspeccions són pautades per regles estilístiques i genèriques. Són justament aquestes convencions les que dicten formes d'expressió i de comunicació, però també formes de contenció. A més a més, el que s'ha dit o el que no s'ha dit tenen, però, una altra limitació o condició de possibilitat: la memòria és estimulada per un context concret i és a partir d'aquesta situació contingent que s'acaba establint una veritat narrativa que no té per què ser coincident amb la veritat històrica. És per això que, precisament, a més d'haver-hi textos sobre vides, hauríem de convenir que són aquestes vides mateixes les que es configuren com a textos. I si parlem de textos en l'interior dels quals es conté un relat de vida, hi ha sempre un autor empíric, un narrador i un personatge. Són, doncs, tres figures genèriques les que constitueixen la narració autodiegètica. També en el volum de Pierre Vilar són aquestes mateixes figures les que donen expressió i forma, i a elles dedicarem les pàgines següents.

L'autoria empírica

Comencem, doncs, pel que hem convingut a anomenar l'*autor empíric*. Una de les certes tingudes per incontrovertibles de la tradició occidental és aquella que fa referència a

l'autoria dels textos i al seu producte material, les obres. Al·ludim a aquella segons la qual a cada llibre correspon un creador, al qual devem les idees que s'hi expressen, l'ordre en què s'hi enuncien, el significat que se'ls atribueix, els efectes que provoquen, i a qui, per tant, se l'ha de reconèixer com el seu primer responsable. Parem esment en el volum que ens ocupa, en les seues condicions d'autoria, gestació, organització i informació internes, si més no en allò que fa a la seua part més voluminosa.

A la coberta advertim de seguida que Tres i Quatre atribueix l'autoria del llibre a Pierre Vilar, anunciant que queda confirmat doblement, emfàticament i rotundament mitjançant la inserció de dues fotografies i d'una breu notícia biogràfica. Fins ací, les dades editorials i la composició material que solen ser habituals. Tanmateix, quan ens aventurem a l'interior, la prova mateixa de l'autoria comença a deixar de ser immediatament evident. Descobrim a la portada, és a dir, a la primera pàgina en què figura el títol complet i la referència editorial, que el volum ha estat enllestit a cura de Rosa Congost, professora d'història de la Universitat de Girona. Tornem a la contracoberta i verifiquem aquesta mateixa informació. A ella, a Rosa Congost, devem, en efecte, l'edició i l'anotació de l'obra.

Segons que indicava Borges, «*que un individuo quiera despertar en otro individuo recuerdos que no pertenecieron más que a un tercero es una paradoja evidente. Ejecutar con despreocupación esa paradoja —remarcava— es la inocente voluntad de toda biografía*». Atès el paper de l'editora, el llibre que du per títol *Pensar històricament* no és exactament un relat autodiegètic, però tampoc no és una narració heterodiegètica, és a dir, tampoc no és una biografia escrita per un altre narrador. És, per contra, un volum de records expressats en primera persona editat per un tercer. La rarsa d'aquest fet és immediatament revelada per un advertiment de l'editora i que ja coneixem: els problemes de vista. Aquest entrebanc explica la intervenció d'una editora que ordena el text, una intervenció més detallada i activa del que seria comuna, fins al punt de compartir la responsabilitat de nombroses pàgines. Hi ha, doncs, abundants acotacions, justificacions, aclariments, informacions exhaustives que o bé són innecessàries en el cas d'una autoria indiscutible o bé cal atribuir a la tasca personal de Pierre Vilar mateix. Amb tot, la realitat ha estat molt diferent: la malaltia, l'encàrrec d'un text, la insistència d'Eliseu Climent per fer-se amb un llibre «dictat» i la copiosa tasca de composició editorial han contribuït a multiplicar l'autoria final d'un volum la concepció del qual és poc comuna.

Qui parla?

En el cos central del llibre, tanmateix, el lector no aprecia aquesta autoria «compartida», aquesta polifonia compositiva. En efecte, la segona part del text ha estat depurada de les condicions amb què van ser inicialment enregistrades les seues paraules: és relatada en primera persona tot obeint la convenció narrativa de l'autodiegesi i sense que hi haja constància formal, més enllà de les anotacions informatives de Rosa Congost o de les eliminacions orals. D'altra banda, la primera part del text, aquella que era de reflexió sobre la identitat i la pertinença, té des del principi un narrador que coincideix amb l'autor empíric, i, per tant, hi són freqüents, generoses i abundants les intromissions del jo en l'enunciació.

Al meu parer, després d'observar el resultat final del que va ser una llarga evocació oral i biogràfica, crec que la fórmula expressiva adoptada no és la millor. Potser ho siga per a la contenció, la correcció i la vigilància que Vilar ha volgut exercir sobre si mateix o, més ben dit, sobre una escriptura que el converteix en signe referencial, però no ho és des del punt de vista informatiu, el que més pot interessar al lector. En efecte, no hi ha prou a advertir a l'inici com es compondrà materialment el llibre, sinó que s'hi hauria d'haver mantingut la mateixa estructura dialògica i, si de cas no va ser un autèntic diàleg, ans un monòleg en primera persona enregistrat magnetofònicament, la transcripció no hauria d'haver-ne amputat l'oralitat: el narrador transcrit va ser, en principi, un narrador oral. Algú s'imagina un historiador que, basant-se en la font oral, elimina les falques de parla, les reiteracions, els lapsus de l'entrevistat en les seues transcripcions?

Tot fent referència a això mateix, Roland Barthes deia que hi ha una sèrie d'engrunes del llenguatge que, lluny de ser irrelevantes, són centrals sobre la significació mateixa de les paraules: revelen els dubtes, la innocència i la insuficiència del que diem, la interpel·lació de qui parla a qui escolta, les contradiccions en què incorrem. Per tant, ens podem preguntar si les paraules de Pierre Vilar han estat objecte d'una veritable transcripció. Si acceptem el neologisme que irònicament ens proposa Barthes, allò a què ha estat sotmès el registre oral de Vilar és a una *escripció*. Hi ha, doncs, un narrador, aquell que evoca avatars, anècdotes i instants d'una vida anterior, de l'artificialitat de la qual no en podem tenir dubtes i que, certament, no coincideix amb l'autor empíric Pierre Vilar. Jorge Luis Borges, també privat de la visió, no escrivia els seus records amagant el gènere entrevista: ben al contrari, es va prodigar en converses autobiogràfiques en què aquell vell admirable es repetia, s'equivocava i ens engalipava amb el miracle de la seua pròpia oralitat, un do per a qui no hem tingut la fortuna de conèixer-lo personalment.

Dramatis persona

El personatge central de *Pensar històricament*, aquell en virtut del qual es justifica tota la remembrança, aquell en virtut del qual cobren vida, vigor i pols les reflexions teòriques de la primera part, és, per descomptat, Pierre Vilar. Però, aquesta coincidència entre autor empíric, narrador i personatge no és tan evident com el relat autodiegètic implica. Observem el *personatge Pierre Vilar*: de quin Pierre Vilar se'ns parla en aquest llibre? Hi ha una distància cronològica infranquejable entre el temps de l'enunciació, el temps que correspon a aquest ancià historiador de gairebé noranta anys, i el temps de l'enunciat, que es deté el 1945 i que és el d'aquell jove investigador que té quaranta anys quan el relat s'extingeix. Convé parlar en aquest fet i apreciar-ne les conseqüències per a la construcció del personatge del relat.

Fixem-nos en un cas amb què aquest volum puga tenir alguna filiació, observem una memòria autobiogràfica contemporània que també es detinga en el moment de la derrota nazi. No en trobe un exemple més bo que *World Within World*, del gran poeta anglès Stephen Spender, algú que, com Vilar, arribarà a sentir una profunda atracció per Espanya i que, a més, es batrà bravament en la contesa civil. Si els records de Pierre Vilar abracen els primers quaranta anys de la vida d'un testimoni del segle xx evocats el 1994, Spender aborda el mateix període, però quan aquesta distància és incomparablement menor, el 1951, és a dir, quan el veïnatge amb la guerra és encara força evident. El memorialista és un home de mitjana edat que fa una introspecció intel·ligent, sincera, valenta i autocrítica del seu passat, de les seues ensopegades, de les seues decisions coratjoses i dels seus desvaris ideològics.

Què passa, però, amb el volum de Pierre Vilar? El personatge evocat, ho és molts anys després, quan la distància és enorme i quan la parquedat informativa del narrador necessita el continu i torrencial complement erudit de l'editora. El resultat és un llibre molt més extens que no calia —i que desmenteix la condició de «petit llibre» que Vilar li atribueix—, un volum en què el nombre de les notícies marginals i redundants és excessiu, sense que el perfil resultant del personatge quede sensiblement millorat. A més, el lector sempre tindrà el dubte si el Vilar del 1945 evocat contemporàniament degué haver estat més complex que aquell altre personatge amb què comparteix nom i edat. Dit altrament, encara que l'objecte de la remembrança i el personatge puguin ser aparentment els mateixos, no recorda igual un jove investigador del 1945, la fortuna acadèmica del qual encara s'havia de definir, que un ancià professor de la historiografia francesa marxista.

En qualsevol cas, la pregunta encara roman. Per què la vida evocada, els records i les reflexions de Vilar es detenen el 1945? Que potser no convenia perllongar la remembrança més enllà de la fi de la guerra? Admetreu que resulta difícil explicar aquest fet i que, per ventura, només es puga justificar en funció del gènere de l'egohistòria a què pertany el volum, gènere de la introspecció formativa. *L'ego-histoire*, segons admetia Pierre Nora, és «un

genre nouveau», que consisteix en la consciència de l'autoinspecció: «*Des historiens cherchent à se faire les historiens d'eux-mêmes.*» Com tothom sap, una de les convencions característiques del discurs històric ha estat la de l'enunciació transitiva a partir d'un subjecte cancel·lat: l'enunciació es presenta en termes d'anonimat, sense gaires dèctrics o commutadors, en paraules de Roman Jakobson, que donen pistes sobre el context d'aquella enunciació. Doncs bé, l'exercici egohistòric s'encara amb aquesta impersonalitat i n'elimina la garantia precària de l'anonimat. Per això, justament, Pierre Vilar pot emprendre dues coses que, d'antuvi, semblen contradictòries: parlar de si mateix i mantenir una distància pudorosa respecte a l'estricta confessió personal.

Se la designe o no en termes d'egohistòria, aquesta forma d'autoinspecció, que comença a ser freqüent entre els historiadors, és compartida també per uns altres professionals, tradicionalment distanciats de la revelació personal i copartícips d'aquest discurs acadèmic i institucional en què el subjecte d'enunciació apareix cancel·lat. Tot i amb tot, aquestes autobiografies intel·lectuals, que són força útils davant el silenci acadèmic que les havia precedides, solen tenir un vici d'origen que és alhora constitutiu del gènere a què pertanyen. L'egohistòria i, en concret, el llibre que ací avaluem són maneres molt prudents, excessivament prudents, defensives i contingudes de parlar d'un mateix i de la seua condició; són formes d'inspecció que tendeixen a evitar la confessió oberta, bo i suposant que hi ha alguna cosa d'obscena en la revelació íntima, personal. D'ací, doncs, que siguen el puritanisme i la reserva les dades habituals d'aquesta forma d'autobiografia.

Potser, perquè estem més habituats a l'expressió narrativa, es podria pensar que els historiadors estan millor equipats que uns altres col·legues per a emprendre aquestes evocacions amb certes garanties d'autenticitat i de complexitat. Pensar això així, en aquests termes, és un error: enfront del que puga suposar Pierre Vilar, la disciplina històrica no presta l'utilitat imprescindible per fer d'aquesta la font autosuficient d'una revelació personal, informativa i intel·ligent; tampoc no ho proporcionen les altres disciplines. Això explica, per exemple, que aquells historiadors que han estat especialment capaços en la recreació de personatges històrics, als quals han dotat d'allò que els clàssics anomenaven l'*evidentia in narratione*, són els qui ens han llegat decebedors relats de si mateixos. Estic pensant, per exemple, en Georges Duby i en la seua obra *L'histoire continue*, una autobiografia intel·lectual que prolonga les pàgines de *Le plaisir de l'historien* dels *Essais d'ego-histoire*, però que l'escriptura garrepa i mandrosa informa ben poc de qui la signa.

Què passa ara amb la revelació personal continguda en *Pensar històricament*? Com he assenyalat abans, el personatge construït, el Pierre Vilar que arriba fins a la quarantena, peca igualment d'un excés de prudència i d'autocontenció: el narrador ens proporciona una imatge sobradament benivolent i escassament autocrítica, a la manera de Duby. Entre els nombrosos exemples que se'n podrien adduir, m'accontentaré a presentar-ne un de prou revelador i propi, a més, de la conjuntura dels anys trenta. Em referesc a l'argument aportat per Vilar per justificar la seua falta de militància en el PCF i, alhora, per provar les seues primerenques simpaties comunistes. «En moltes ocasions se m'ha preguntat —llegim a les pàgines 195-196—, i encara avui sovint algú m'ho pregunta, per què no vaig adherir-m'hi, per què no hi vaig militar. Potser per una consciència confusament sentida [...] de la impossibilitat de portar alhora una vida familiar, una vida professional i una vida militant.» Com s'ha d'interpretar una afirmació d'aquestes característiques? No em referesc a la legitimitat de les seues preses de decisió, com tampoc a l'estalinisme pretès i explícit en què tants van confiar, sinó a l'argument mateix que Vilar fa servir molts anys després: és el comentari dels noranta, no l'elecció dels trenta, allò que més em sorprèn.

Aquesta impressió s'agreuja si prenem unes altres anècdotes a les quals sotmet a exegesi i en les quals es donen simultàniament contenció, reserva, falques immoderades i interpretacions emfàtiques. Pensem, per exemple, en els seus brevíssims i anodins comentaris sobre el feixisme italià a propòsit d'una curta estada estiuenca a la Itàlia del 1937. Al règim mussolinianà, només li dedica un paràgraf decebedor en què s'ocupa de la intranscendent evocació de les paraules d'uns nens italians en un *vaporetto* venecià i que són a la pàgina 190, unes paraules

infantívoles que revelen la nostàlgia intempestiva de l'Imperi Romà. Només un paràgraf d'aquestes característiques és tot el comentari que llavors o ara se'n permet? La irrellevança de l'anècdota no li impedeix, tanmateix, concloure amb un to grandiloqüent, extraient conseqüències emfàtiques a propòsit del sentit i de la lògica de les pertinències.

Justament aquest assumpte, el de les pertinències, el de les fidelitats comunitàries a què dedicava la primera part, reapareix com a tesi bàsica i poc convincent de l'evocació personal. Per quina raó? Perquè és aquesta l'única forma de traçar el perfil dels individus i, en conseqüència, de revelar el jo. És ací, precisament, que evocació i reflexió s'entrecruen, i quan el personatge Vilar s'acosta a l'historiador Vilar, disposat a repensar la filiació que cal establir entre individu i comunitat. Doncs bé, de bell nou un excés d'essencialisme, entès ara com a antònim de l'existencialisme sartrià de què es distanciarà la seua generació intel·lectual, n'és el resultat. Al llarg del volum, Vilar insisteix una vegada i una altra en les pertinències, que és una forma de reparar contínuament en les limitacions i restriccions extraindividuals a la vella manera dels durkheimians. Podem admetre que només siguem el conjunt de pertinències que ens construeixen. Ara bé, en aquest cas, la varietat individual és la dada que s'ha d'explicar, no el principi que s'ha de descartar. «Però, és que hi ha unes mateixes pertinències que compartim amb alguns dels nostres contemporanis», sostindrà el durkheimià. D'acord, hi oposarem nosaltres, però en aquest cas allò que cal explicar és per què, malgrat les limitacions amb què se'ns defineix quan naixem, som capaços de desmentir les previsions i les prediccions mitjançant una autopoiesi creadora.

Per això, Vilar i els durkheimians pretesos o implícits no s'aturen en les preses de decisió de l'individu. Per aquesta raó, i referint-se a Auschwitz i a Hiroshima, fa mal que siga Vilar precisament qui ens parle que «l'evolució de la humanitat no ha conduït, encara, a una correcta adequació de la ciència a la moral». Que potser encara l'espera? Que no hauríem, per contra, de renunciar a aquesta utopia cognoscitiva i ètica d'efectes tan perversos? Com advertia Isaiah Berlin, defensar que siga possible aquesta «correcta adequació» és una forma errada de sufocar la individualitat, de soterrar-la en la pertinença incondicional, absoluta i irrevocable i, per tant, de justificar la deriva totalitària. Sé que no és aquesta la intenció de Vilar, però sí el seu efecte pervers.

Hi ha més encara. La insistència empipadora en les pertinències, a més de desdibuixar l'acció moral, du a Vilar a sostenir un argument indefensable, sobrenaturalment poc rigorós. A l'inici de les conclusions anota: «No és pas sobretot el nostre inconscient el que es troba marcat per les pertinències de grup? Conec bé el perill que corre el no especialista quan utilitza nocions manllevades del psicoanalista. Però també pot ser perillós ignorar-les i passar-les per alt.» Doncs bé, convindria preguntar-se a què es refereix Vilar amb aquestes afirmacions, la retòrica de les quals és reiterativa i confusa. És l'inconscient col·lectiu? O, per contra, al·ludeix més comunament a allò que la psicoanàlisi d'inspiració freudiana anomena *inconscient*. Si Vilar demana rigor, hauria d'exigir-se'l ell mateix i aclarir-nos si quan parla d'inconscient s'adhereix a la primera *tòpica* freudiana o a la segona, o, per contra, a la posició adleriana a què al·ludeix en algun moment. A més, en qualsevol cas, l'inconscient a què es refereix i que forma part dels descobriments psicoanalítics *no* és marcat per pertinències de grup, si més no en el sentit que Vilar li atribueix.

Amb aquests pressupòsits i amb aquesta insistència en la lògica de la pertinença, la noció d'individu decisor que subjau al llarg de tota l'obra no és, doncs, enterament satisfactòria. Almenys no ho és per a mi. Hi ha, en efecte, un individu hipersocialitzat i hi ha també un individu la revelació única del qual és aquella que pot sostenir-se invocant la història. El resultat és, en allò que fa al personatge Pierre Vilar, una hiperhistorització de les seues circumstàncies personals, fins al punt que la història és l'escut i la reserva del jo, la contenció en què el pudor queda protegit i la confessió, a resguard. El lector té, en efecte, la impressió que la presentació del dubte i de l'angoixa, de la intimitat i de la contradicció, de la por i del dolor han estat alleujats sota la invocació de la història. «*A pesar de las prevenciones que hay que tomar por su carácter memorialístico*—anotava, per contra, Enric Pujol en un elogi hiperbòlic aparegut en «Ayer»,—, *es un libro imprescindible para el estudio de la historiografía del*

siglo xx, que además sirve para evidenciar la gran calidad literaria y la profundidad del pensamiento de Pierre Vilar.» Enfront de les paraules d'Enric Pujol, invertiria els termes i em demanaria per què hem de tenir aquesta prevenció envers el memorialisme, per què hauríem d'acontentar-nos amb obres historiogràfiques en què el jo apareix novament protegit. És, per contra, un dèficit de memorialisme, un excés de contenció i de reserva, allò que fa menys convincts revelacions d'un jo la defensa del qual s'expressa sota la invocació de l'inevitable.

JUSTO SERNA

València, 28 de maig de 1996

La característica més singular de l'autobiografia com a forma literària potser és el vívid retrat que ens dona d'una persona que trobem, a l'acte de conèixer-la, fent tres papers diferents alhora: autor, narrador i tema. La conjunció d'aquestes veus i perspectives, sovint contradictòries, en una única trinitat té un efecte molt potent, que ajuda a explicar la remarcable popularitat del gènere amb tota mena de lectors. El text de Pierre Vilar no és cap excepció. Ens ofereix una colpidora representació d'un home alhora tancat en una sèrie d'aparents paradoxes i revivint-les per a nosaltres. Tres d'elles, en especial, mereixen un examen més detallat.

La primera està relacionada amb la temàtica del llibre. Tradicionalment s'ha considerat que la missió central d'una autobiografia és representar el jo, però tothom reconeix de fa temps que l'autor té considerable llibertat d'incloure o ometre algun tipus o altre de matèria (incloent-hi el jo). En tot el seu llibre Vilar té relativament poc a dir sobre els aspectes estrictament personals de la seva vida, tret de l'esment de la seva dona i uns quants amics íntims. Aquesta decidida actitud de contenció dins d'una forma literària, l'èxit de la qual depèn normalment de l'exploració i revelació d'un mateix, no està mancada de precedents, com ho demostra de seguida un cop d'ull a altres autobiografies d'historiadors. Aquesta decisió no deixa, però, d'introduir un cert silenci al cor mateix del text i fa pensar que el focus central d'aquesta autobiografia intel·lectual no és pas el jo de l'autor, sinó alguna altra cosa més enllà d'ell.

Aquesta altra cosa és la història. El títol mateix, *Pensar històricament*, ja ho indica i també ho fa l'estructura interna del llibre. Aquest és dividit en tres parts. La primera secció ens ofereix algunes «reflexions teòriques» generals sobre el nacionalisme i la identitat col·lectiva vistos a través del prisma d'«el comú i el sagrat» de la França de la seva infantesa. Després ve una narració dels seus anys de joventut que constitueix en gran part una història intel·lectual de França, i més concretament de París, en els anys posteriors a la Primera Guerra Mundial. Els últims capítols tracten de les seves experiències a Catalunya a partir del 1927 i durant la Guerra Civil, i com a presoner de guerra a Alemanya durant la Segona Guerra Mundial. La vena personal no brolla de l'autoretrat, sinó que rau en les reflexions de l'autor sobre les seves activitats i la seva evolució intel·lectuals i, fins allà on són separables, polítiques. Vilar reserva els seus sentiments més profunds per a la disciplina de la història, la qual presenta amb autèntic afecte com un *métier* o vocació assumit després d'un període inicial de vagabundeig i indecisió. (Observeu la típica autocaracterització a la p. 247 com un «treballador intel·lectual que buscava, a partir del seu ofici, comprendre millor les coses».) La tasca que es proposa és d'escriure —o més ben dit, dictar—¹ una història de la seva pròpia vida i cal insistir en el fet que es tracta d'una *història*. El que el lector troba aquí no és pas una crònica d'esdeveniments, una *narratio gestorum*, sinó la vida d'una persona examinada i explicada a base d'aplicar-hi els mètodes crítics i els punts de vista desenvolupats en el curs d'una llarga i extraordinària carrera d'investigador. I això ajuda a entendre la segona quasi-paradoxa del llibre: el

1. El text és la traducció al català de la transcripció, sense afegits ni modificacions editorials, de gravacions fetes per Vilar mateix. La transscriptora i traductora és una col·lega historiadora, Rosa Congost, que hi ha afegit, a més a més, en notes a peu de plana i en apèndix, un admirablement lúcid complement de comentari explicatiu i aparat bibliogràfic.

manteniment d'una freda actitud analítica dins un gènere normalment carregat d'evocació i nostàlgia.

Aquest constant *regard froid*—una fredor que cal no confondre amb la indiferència— és el to dominant en el retrat de l'autor. En aquests temps postmoderns, Vilar se'ns presenta com un dels pocs historiadors que es podria atribuir sense ironia el nom de *científic*. Apareix en tot moment com a sustentador d'una fe en les valors il·lustrades: compromès amb la raó i el mètode i alhora escèptic, autoreflexiu, lleugerament irònic, i lluny d'ignorar que el mètode té els seus límits. L'esforç analític explica també la insistència que Vilar posa repetidament, dins la narració de la seva pròpia evolució, en la manera com la vocació intel·lectual transcendeix els dominis de l'elecció personal. Ja des de les primeres planes subratlla constantment la manera com «pertinences» més àmplies, col·lectives, que van de l'origen familiar i social a l'escola i altres experiències generacionals, van contribuir a marcar-li un camí a la vida. El resultat final de la seva insistència en l'encavalcament entre les esferes de les preses de decisió personals i les influències suprapersonals és una història agudament conscient d'una paradoxa encara més famosa: que els homes fan la seva pròpia història, però no en circumstàncies triades per ells mateixos.

Aquesta història personal no té res d'estret. Al contrari: Vilar dedica la seva atenció a un nombre notable de temes, demostrant una amplitud intel·lectual lamentablement poc freqüent en la nostra època d'especialització excessiva. El marc de referència és enorme i inclou la ciència, la sociologia, la psicologia, la literatura, l'economia i, en especial, la filosofia. Va ser sobretot la geografia, però, la que va deixar la petja més visible damunt la seva maduració i el fet és apropiadament reconegut en aquestes planes. El seu aprenentatge en aquest camp —estràticament col·locat, a França, entre les ciències naturals i les socials— va ser potser la influència més decisiva damunt no sols la seva «obsessió» posterior amb la «història total», sinó també la seva ferma connexió entre el coneixement del passat i «una millor comprensió del món contemporani» (p. 93). Aquestes preferències no eren del tot qüestionades d'idiosincràsia personal. Lucien Febvre i Marc Bloch, per exemple, eren col·legues més grans, és clar, però embarcats per camins semblants, fent de pont, així, entre les experiències i les expectatives de diverses generacions. Un dels aspectes més importants de la revolució historiogràfica duta a terme pels fundadors d'«Annales» va ser de posar en qüestió la convencional separació, dins la disciplina, entre l'objecte d'estudi de l'historiador i el món en què aquest vivia. Pràcticament cada una de les pàgines d'aquest llibre dona testimoniatge d'un interès remarcablement semblant, en Vilar, no sols pel passat que estudiava, sinó també pel present que el voltava.

Recentment hi ha hagut una explosió d'autobiografies de destacats historiadors francesos i aquest text pot ser llegit dins d'aquest context literari més ampli. Vilar mateix fa al·lusió (p. 15) al més conegut d'aquests casos, la col·lecció d'*égo-histoires* encarregades per Pierre Nora, i costa de creure que sigui per pur accident que aquesta publicació comparteixi tantes característiques amb diversos dels assaigs de l'esmentat aplec.² Hom troba, per exemple, el mateix ambient *normalien*, amb les seves particularment intenses solidaritats (i rivalitats), bo i desplegant-se damunt el rerefons dels *grands noms* de la cultura francesa, coneguts com a mestres o com a col·legues incipients.³ Tampoc no és cap sorpresa de trobar-hi els mateixos esdeveniments històrics d'abast mundial, que són objecte de tanta atenció en aquestes obres.⁴ I tanmateix les memòries de Vilar contenen certes peculiaritats distintives, que no es limiten a les seves experiències, aquestes sí úniques, a Espanya. És, de fet, en la discussió de la política contemporània

2. P. NORA (ed.), *Essais d'égo-histoire* (París 1987). Per a l'anàlisi que segueix m'he basat molt en Jeremy D. POPKIN, *Ego-Histoire and Beyond: Contemporary French Historian Autobiographers*, «French Historical Studies», núm. 19 (1996), ps. 1.139-1.167 i la seva comunicació, *Historians on the Autobiographical Frontier*, presentada al Congrés del gener de 1997 de l'American Historical Association. Agraïxo al professor Popkin que m'hagi deixat veure els resultats provisionals del seu treball en curs de recerca i que s'hagi prestat a discutir amb mi la qüestió general de les autobiografies d'historiadors, tema sobre el qual tinc la intenció d'escriure en el futur. Cal fer observar que *Pensar històricament* és la continuació i l'aprofundiment d'alguns assaigs anteriors i més fragmentaris d'autobiografia intel·lectual i política de part de Vilar. Per a aquests precedents, vegeu la llista d'obres a les ps. 318-321 del llibre.

3. Per a un estudi detallat de l'École Normale Supérieure com a influència formativa central damunt l'elit universitària, intel·lectual, i, en més petita mesura, política de la França d'entreguerres, vegeu J.F. SIRINELLI, *Génération*

que el seu text s'allunya més de les normes dels altres historiadors autobiògrafs. La qual cosa ens duu a la tercera aparent paradoxa, que afecta la manera essencial com Vilar aborda la política.

Des de ben aviat, la relació de Vilar amb la política va ser una relació d'«intel·lectual», en el doble sentit que té aquest terme de potència creixent dins el discurs de la França del segle xx. (Observeu, per exemple, la seva referència com de passada a «la meua condició d'intel·lectual i d'historiador» a la p. 197.) D'una banda, Vilar actuava com a intel·lectual a base de comprometre's en l'esfera del discurs públic. Les crítiques de Julien Benda contra els *clerics* que abandonaven l'ideal de la no intervenció contemplativa per l'entrada dins la lliça de les «passions polítiques» sembla com si haguessin estat dirigides deliberadament contra Vilar i altres membres de la seva generació que veien la seva feina científica com a irrevocablement lligada a les polèmiques coetànies.⁵ No hi pot haver gaires models més clars de l'historiador com a ciutadà i de la ciutadania concebuda i viscuda com l'extensió natural de l'activitat intel·lectual.

D'altra banda, Vilar fa constantment una distinció fonamentalment implícita, però crucial entre el seu costum de donar suport a certes causes polítiques de fora estant i la posició «de dins» del militant.⁶ De la seva renúncia a participar, es limita a deixar-ne constància; no sembla que senti cap necessitat d'excusar-se de no haver fet més, a part d'algunes referències (ps. 143, 159, 209) a la seva «excessiva tranquil·litat» durant els anys trenta.⁷ Val a dir que el fet que Vilar es mantingués sempre a una certa distància de la política ensenya l'altra cara del que és ser un intel·lectual: la del reconeixement que l'anàlisi es beneficia d'un cert grau de deseiximent, de tenir la passió sota control. També explica, em sembla, la manca de contricció de les seves observacions sobre la seva associació (bé que mai plena militància) amb el Partit Comunista francès, la qual contrasta dramàticament amb els actes de penitència pública d'alguns altres egohistoriadors com ell, com ara Emmanuel Le Roy Ladurie, Alain Besançon, i, sobretot, Annie Kriegel.⁸

L'al·lusió al comunisme ens duu a una altra qüestió, no tractada directament en aquest llibre, que s'acaba amb la desmobilització de Vilar el 1945: la qüestió de fins a quin punt aquest text explica les seves eleccions posteriors i les seves característiques d'historiador madur. Aques-

intellectuelle. Khâgneux et normaliens dans l'entre-deux-guerres (París 1988). Vilar fa una valoració crítica d'aquest influent treball a la p. 102, en nota.

4. Sobre l'impacte de la Primera Guerra Mundial damunt els escriptors i intel·lectuals d'entreguerres hi ha una bibliografia extensa i que creix ràpidament. Per a un resum recent, vegeu O. BARTOV, *Martyrs' Vengeance: Memory, Trauma, and Fear of War in France, 1918-1940*, «Historical Reflections / Réflexions Historiques», núm. 22 (1996), ps. 47-76, i la bibliografia que s'hi cita. També és d'interès l'article d'Antoine Prost sobre Verdun a P. NORA (ed.), *Les lieux de mémoire. II. La Nation* (París 1986), III, ps. 11-141 i, més generalment, R. WOHL, *The Generation of 1914* (Cambridge, Mass., 1979), ps. 5-41. Per a una valoració de la influència de la guerra en el desenvolupament de Marc Bloch com a historiador, vegeu la introducció de Carole Fink a la seva traducció de les *Memoirs of War, 1914-1915* (Cambridge 1988) del primer, especialment les ps. 56-73.

5. A la p. 132 Vilar recorda haver llegit *La trahison des clercs* de Benda i haver-ne parlat amb Palma Guillén a la Residència d'Estudiants de Barcelona.

6. A les ps. 195-198 clona les seves raons per no ingressar dins el Partit Comunista; vegeu també la narració, a la p. 236, de les seves converses amb el comunista Pierre Clauzet, company de camp de presoners de guerra.

7. Hi ha un curiós paral·lel, en aquest punt, amb el remordiment que Marc Bloch, per exemple, va sentir amb intensitat creixent durant els darrers anys trenta i els primers quaranta i que va trobar expressió en el seu *L'étrange défaite* (no publicat fins al 1946). Vilar manifesta la seva gran admiració per Bloch a la p. 217.

8. E. LE ROY LADURIE, *Paris-Montpellier P.C.-P.S.U. 1945-1963* (París 1982); A. BESANÇON, *Une génération* (París 1987); A. KRIEDEL, *Ce que j'ai cru comprendre* (París 1991). Potser val la pena de recordar que un precedent llunyà de la mateixa mena d'exercici (R. CROSSMAN, ed., *The God that Failed* [Nova York 1950]) va prendre la mateixa forma de l'autobiografia entre intel·lectual i política. És evident que les relacions de Vilar amb el comunisme es mereixerien un estudi més sistemàtic. El llibre conté alguns silencis sorprenents, com per exemple l'absència de comentaris sobre els processos i les purgues de Moscou (observeu l'omissió a la p. 201) i, més generalment, sobre els afers interns de la Unió Soviètica durant els anys trenta. A la introducció, Rosa Congost reproduceix les fortes opinions de Vilar sobre la recerca recent sobre l'estalinisme (ps. 9-10); la seva proposta alternativa de qüestionari sobre aquest tema va contribuir a plantejar algunes de les preguntes que van donar l'estructura primera al llibre.

ta autobiografia contribueix a revelar els orígens d'almenys dos aspectes importants de la influència dominant del marxisme en la seva concepció de la història. La primera és la supervivència mateixa de la seva autodefinició com a marxista. Vilar és un cas excepcional en la mesura que continua inspirant-se en aquesta tradició política i intel·lectual, fins i tot després de la recent i vertiginosa caiguda d'aquesta des de l'elevada posició que ocupava a la vida cultural francesa fins al seu estat actual de marginalització. La pacient reconstrucció del seu lent, vacil·lant fins i tot, procés de coneixença amb el marxisme fa pensar que no hi va arribar com a resultat dels canvis de moda tan notòriament típics del seu medi intel·lectual. Al contrari: la immunitat de Vilar a la moda se'n revela com un tret remarcablement durador i constitueix una part essencial de la seva originalitat i, al capdavall, del seu aïllament com a professional.

Un altre aspecte és el notable eclecticisme de la mena de marxisme que ha adoptat com a teoria, tal com queda reflectit en la seva pròpia recerca i en la seva obra. El seu primer interès per la psicoanàlisi, per exemple, hauria de deixar clar que el seu marxisme és molt lluny de l'ortodòxia de Comintern (ps. 54-56, 59-64, 104n, 150, 265). És, de fet, pel que fa a la cultura que la idiosincràtica actitud de Vilar sura més ràpidament a la superfície. A diferència de molts altres marxistes, Vilar ha insistit sempre en la importància dels factors culturals en l'anàlisi històrica. Tot i que mai no ha advocat (que jo sàpiga) per una història específicament cultural, ha subratllat un cop i altre la força explanatòria de la cultura en el sentit tant de les idees com de les normes col·lectives, més generals, de percepció i expressió, com ara la identitat i la pertinença nacionals. Una actitud així és molt més fàcil d'entendre quan un considera la mena d'orígens dels quals prové: no sols la rigorosa formació intel·lectual de l'École Normale, sinó també el fervent nacionalisme republicà de la Tercera República, al qual són dedicades algunes de les planes més evocatives del llibre.

És en gran part per això, em sembla, que després d'haver llegit aquest llibre és difícil d'evitar la sensació que tota una era històrica, més, una cultura històrica mateixa, ha arribat a la seva fi. No hi ha nostàlgia, i no diguem tristesa, en aquesta mirada retrospectiva. Però la sensació de tancament, que la història és història, que el món de, per exemple, Jules Romain, tan sovint citat en aquestes planes, pertany plenament al passat, és inequívoca. Que aquest passat pot ser profitosament mesurat des d'una posició individual i que el coneixement històric mateix és més ben construït i transmès quan totes dues dimensions, personal i extrapersonal, són reconegudes, són algunes de les moltes lliçons que es poden aprendre d'aquest extraordinari mestre.

JAMES S. AMELANG

J. AZAGRA, E. MATEU, J. VIDAL, (eds.), *De la sociedad tradicional a la economía moderna. Estudios de historia valenciana contemporánea*, Alacant, Diputación Provincial de Alicante, Instituto Juan Gil-Albert, 1996.

En el panorama editorial valencià es presenta un dels volums més singulars dels darrers anys. Es tracta de l'edició col·lectiva d'una part important dels treballs que un grup molt representatiu d'historiadors econòmics i socials valencians debatiren al seminari de la UIMP —*Història econòmica valenciana contemporània*— celebrat a la ciutat d'Alacant el març de 1994. L'objectiu principal del seminari i del present llibre, en paraules dels mateixos editors, no és altre que fer una mena de balanç final per tal de reflexionar al voltant dels nous punts d'interès de la historiografia valenciana. Allò que cal destacar en primer lloc és el caràcter desigual dels resultats. No podia ser d'una altra manera, tal i com succeeix amb la major part de títols de caràcter col·lectiu.

Un breu repàs dels treballs inclosos al llibre —cal advertir que lamentablement no hi són tots els que es presentaren i es debatiren al seminari— comença per la reflexió crítica duta a terme per Pedro Ruiz al voltant de l'evolució historiogràfica del País Valencià des dels anys

seixanta. Reflexió que s'inicia amb el naixement de la nostra memòria col·lectiva a mans de les clàssiques obres de Fuster, Reglà, Vicens, Nadal, Fontana i Giralt. Prenent com a referència primera el *Nosaltres els valencians* de l'any 1962 s'estableixen diverses línies explicatives que enllacen, per una banda, la producció científica amb l'evolució política tardofranquista, i, per l'altra, el sorgiment de la qüestió nacional valenciana. Així, doncs, l'anomalia, el dualisme del cas valencià, tant des d'una perspectiva socioeconòmica (agrarisme enfront d'industrialització de caràcter burgès) com nacional (el Principat com a model a seguir), es va revelar com la qüestió recurrent que, adoptant el marc analític marxista de la transició al capitalisme, va aclaparar la major part de la producció historiogràfica fins ben avançats els anys vuitanta. Una exposició brillant i exhaustiva que acaba reivindicant la recuperació de la «*historia desde abajo*» i la necessària visió de conjunt, a pesar que no deixa cap marge al projecte ideològic nacional, el qual, malgrat açò, tan alts rendiments ha demostrat en altres àmbits de l'estat espanyol.

A partir d'ací, el fil conductor del volum s'ocupa de valorar el procés de modernització que la societat valenciana assumeix als darrers dos segles, ja siga des d'un punt de vista més agrarista o industrial. En aquest sentit, Manuel Ardit parteix d'un suggestiu títol —*Agricultura e industria rural en el siglo XVIII*— per a tornar a reafirmar les principals conseqüències de l'expulsió dels moriscos en el segle XVII. Aquestes, lluny dels plantejaments historiogràfics dels anys setanta, no frustraren una possible industrialització capitalista en funció del conegut procés de refeudalització. Més aviat al contrari, la posterior repoblació va impulsar la concentració de la propietat bo i permetent guanys de productivitat gens menyspreables. Al mateix temps, el repàs de l'agricultura valenciana durant el segle XVII revela com aquesta es va significar per un dinamisme que facilità la seua orientació cap a conreus comercials d'un valor afegit més alt. A més, i aquest és un dels punts més valuosos del text, s'insisteix en l'excessiva rigidesa que suposa diferenciar taxativament els conreus de secà i de regadiu, així com identificar els primers com a únicament arcaics. L'agricultura prèvia als canvis liberals va créixer extensivament i intensiva, bo i mantenint pràctiques tradicionals que, malgrat tot, han de ser analitzades i valorades en el seu context. I fou, finalment, aquest sector el que va conviure i va permetre un teixit industrial dispers que al llarg del Set-cents es va anar desenvolupant a l'entorn dels béns de consum. És en aquest punt on es pot enllaçar amb una de les més suggerents col·laboracions que conté el volum, la duta a terme per Lluís Torró al voltant dels orígens de la industrialització valenciana. L'absència d'una història industrial pròpia — llevat de monografies més o menys locals i puntuals— així com la utilització de marcs teòrics rígids (que normalment poc tenen a veure amb la realitat històrica meridional) han confluït en la tradicional explicació que sol enfrontar el desenvolupament agrari amb l'industrial. Així doncs s'ha considerat que en la «insuficient» industrialització valenciana tenia un alt grau de responsabilitat la manca d'una veritable burgesia amb interessos industrials. Si partim de marcs teòrics més flexibles, el professor Torró incideix en la positiva relació del desenvolupament agrari amb el sector transformador i passa revista, a més, a un major nombre de factors que li permeten d'oferir llum sobre aspectes poc considerats en l'origen de la nostra industrialització. Així, cal considerar la diversificació dels mercats en relació amb l'augment de la renda, les estratègies i les solucions tecnològiques —no sempre unidireccionals i on la tradició artesanal va tenir un paper destacat—, els processos de salarització de la mà d'obra d'alguns sectors molt abans del segle XIX o el propi marc institucional. L'anàlisi rigorosa dels processos d'especialització portats a terme a les diferents comarques valencianes es fa així imprescindible, com també ho demostra l'apropament agregat de les activitats secundàries que José A. Miranda exposa per al segle XIX: diversificació de l'oferta, desenvolupament de sectors i subsectors industrials lleugers relacionats amb el sector primari, i el pes dels mercats urbans com a característiques essencials d'un procés que en el seu dia el professor Nadal va deslligar del tradicional model explicatiu.

Per altra banda, algunes de les qüestions plantejades fins ací tenen el seu parangó en les pàgines dedicades a la problemàtica agrícola. El període que abasta la segona meitat del segle XIX i els primers anys del present segle és l'objecte de l'aportació d'Enric Mateu i Salvador

Calatayud — *La evolució de la agricultura valenciana: alguns aspectes (1840-1930)*. Aquest treball té la virtut de partir de l'esquema plantejat en el seu dia per Ramon Garrabou— i enriquit posteriorment pels mateixos autors— per a situar en el centre del debat algunes qüestions poc aclarides fins ara. Així, es revisen conceptes com l'especialització —entesa com un procés no unidireccional sino més aviat acumulatiu i en funció de les circumstàncies específiques de cada cas—, la lògica del productor que manté formes d'exploració de subsistència o el poc conegut però evident creixement de la producció ramadera. Són especialment interessants les pàgines dedicades a analitzar les estratègies socials i econòmiques que conflueixen en el desenvolupament dels conreus més dinàmics, l'arròs i la taronja, en relació amb el canvi tecnològic. Aquest es converteix en un autèntic banc de proves per a superar l'anàlisi dicotòmica que tradicionalment ha enfrontat els conceptes de modernitat i endarreriment.

El període de la «gran transformació» compta en aquest volum amb una perspectiva de conjunt, l'origen de la qual radica en la història social, duta a terme per Jesús Millán. Com en obres anteriors, l'autor proposa un excel·lent esquema explicatiu on les transformacions socials i polítiques han estat considerades una part inherent de les econòmiques. Amb el títol més ambiciós de tots els inclosos en l'obra —*Els inicis revolucionaris de la societat valenciana contemporània. Revolució, canvi social i transformacions econòmiques, 1780-1875*— s'analitza l'impacte del procés revolucionari (entès des d'una perspectiva teòrica que supera les rigideses que continuen omplint part de la producció historiogràfica valenciana al respecte) sobre els protagonistes dels processos productius. El seguiment de les vies d'ascens social des de finals del segle XVIII resulta essencial per a entendre l'evolució de les rendes senyorials així com de les noves formes d'accés a la propietat. En aquest sentit el paper assumit pels nous protagonistes —burguesia mercantil i agrària— està en la base de les transformacions del camp valencià. Un exemple clar d'açò el trobem en l'anàlisi que l'autor fa de les estructures productives: així, el pes creixent de l'exploració directa no amaga el predomini de l'arrendament que, per exemple, no tancà el pas a la incorporació de capital al conreu. Estem, doncs, davant un treball de citació obligada.

Altres aspectes quedarien igualment per ressaltar a la vista dels resultats que ofereixen les diferents col·laboracions. Per una banda la gran síntesi que Josep Bernabeu traça de la transició demogràfica valenciana —que no fa sinó demostrar la puixança d'aquest camp de la història econòmica al País Valencià— i que pot considerar-se part d'un conjunt compost així mateix pels treballs de J. Azagra i J. Sorribes sobre els processos d'urbanització. La població valenciana va abandonar el patró demogràfic antic amb retard del marc atlàntic europeu, encara que, i açò és força significatiu, de manera precoç respecte a la resta de l'estat. La conjunció de factors demogràfics —parant especial atenció als moviments migratoris, la mortalitat i la fecunditat— i també econòmics, socials, culturals i sanitaris torna a ratificar la necessitat de contextualitzar amb sentit els criteris de la història comparada. L'anàlisi dels grans canvis resta coberta amb tres treballs signats per Telesforo Hernández, Justo Serna i Anacleto Pons, i Javier Vidal. L'estudi de factors com l'articulació del mercat interior i l'impacte del ferrocarril, la formació d'un precari —si més no des d'un punt de vista institucional— teixit financer o l'evolució en l'horitzó econòmic i la gestió dels patrimonis d'aquells grups emergents són qüestions que s'han anat consolidant com a nous camps de la historiografia valenciana des dels anys vuitanta. I així es reflecteix en les col·laboracions dels principals especialistes en la matèria. En aquest sentit volem ressaltar algunes de les suggerències fetes per T. Hernández sobre l'origen del primer capitalisme valencià. Fruit de les seues investigacions, així com d'altres col·leges, comença a veure's clar com la canalització de l'estalvi privat és un tret primordial a l'hora de caracteritzar la modernització del nostre país. Sembla evident l'existència d'un important mercat secundari del crèdit (ja siga comercial, industrial o agrari) que funcionà al marge de les institucions reglades i que tingué en la figura del «comerciant-banquer» el seu protagonista principal. Només des d'aquesta nova perspectiva es podrà valorar justament el «raqüisme» del capitalisme financer valencià.

Finalment, el volum es tanca amb un treball de Jordi Palafox on valora i apropa els principals factors que des de finals del segle XIX —però fonamentalment al XX— han caracte-

ritzat el discontinu procés de modernització del País Valencià. Prèviament, hem de dir que aquesta és l'única col·laboració del llibre que aborda obertament l'anàlisi del present segle. Açò no ha d'estranyar-nos, perquè si la història econòmica valenciana té una assignatura encara pendent, aquesta és, sens dubte, l'estudi del segle xx. Tal vegada açò es deu al propi origen de la disciplina que —no sols al nostre país, sino també a la resta de l'estat— ha anat creixent de la mà de la història general més que per l'interès pels fenòmens econòmics més recents. En qualsevol cas, haurem d'esperar al pròxim balanç per comprovar la durada d'aquest fet. Si tornem a la qüestió anterior, i sense entrar explícitament en el debat plantejat al voltant de les visions més o menys optimistes i pessimistes de l'esmentat procés de modernització, un dels seus protagonistes més destacats centra la seua atenció en el canvis primordials de l'economia valenciana contemporània. El paper representat per les exportacions, així com el creixement i la major diversificació de l'oferta industrial (i no pas «industrialització», segons la concepció més presentista), varen caracteritzar el primer terç d'aquest segle. Al mateix temps, la incorporació d'una perspectiva també institucional permet Jordi Palafox de reflexionar sobre el cúmul de factors històrics que han fet de la valenciana una realitat tan desigual.

Per acabar, tots ens hem de felicitar per aquesta publicació que esperem que es converteixi en una referència obligada per a futures investigacions al voltant del nostre passat més immediat. El camp del debat queda així enriquit, si tenim en compte l'elevat nombre de qüestions encara per desvetllar i suggerides en la pròpia lectura. Necessàriament queden en l'àmbit de la discussió. Tal vegada, per açò l'elecció d'un títol tan ambigu i polèmic alhora.

JOAQUIM CUEVAS

Ronald AMINZADE, *Ballots and Barricades. Class Formation and Republican Politics in France, 1830-1871*, Princeton (NJ), Princeton University Press, 1993. 321 ps.

La lectura d'aquest llibre de R. Aminzade, un investigador ben conegut (com coneguda és la influència que sobre ell exerceix l'anomenada sociologia històrica), pot ser considerada com a obligatòria per als estudiosos del republicanisme i de la política obrera, i com a molt convenient per als historiadors en general. S'ha d'advertir, però, que la distància entre els problemes suggerits i els resultats finals és, potser, massa gran.

En efecte, poques voltes el catàleg de les qüestions abordades al capítol introductor i d'un llibre pot semblar tan estimulants. En aquest apartat, Aminzade discuteix el paper dels factors classistes en el condicionament de les actituds polítiques, el dels partits polítics incipients en la conformació d'identitats polítiques, la controvèrsia entre els diversos significats del liberalisme i la democràcia durant el segle XIX i llurs complexes relacions amb els processos d'industrialització, per acabar amb la discussió de les virtuts de la comparació entre casos locals. Tots els interessats per algun d'aquests problemes (i es pot dubtar que hi haja historiadors que no ho estiguen) trobaran profit en la lectura d'aquestes pàgines, basades en un magnífic repertori bibliogràfic i redactades amb un estil clar i suggerent alhora.

L'autor rebutja tant les anàlisis classistes mecàniques com les fugides cap a l'afirmació de l'autonomia de la política o el protagonisme dels discursos ideològics; cap d'aquestes tres alternatives, argumenta, no pot donar compte de la diversitat dels comportaments polítics en un mateix marc nacional de cultures i discursos polítics. L'anàlisi de classe no reduccionista que propugna inclou la complexitat de les relacions de classe, la diferent interpretació d'interessos que es pot atribuir a posicions concretes de classe, el paper de factors no classistes (d'unes altres identitats o de les situacions polítiques canviants) i la importància dels esdeveniments contingents.

L'anàlisi de classe aplicat a la política es posa al servei de la consideració del problema de la democratització política (entesa no com un procés natural, sinó com un resultat històric